

УДК 37.013.73

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОГО АСПЕКТУ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ

Васильченко Р.В., канд. філос. н., ст. викладач кафедри соціально-правових дисциплін Академії внутрішніх військ МВС України

Статтю присвячено визначенню методологічних засад дослідження філософсько-освітнього аспекту світоглядної культури. Особливий акцент робиться на освіті, яка, у питаннях формування світоглядної культури молоді, набуває пріоритетного значення, порівняно з іншими сферами суспільного життя

Ключові слова: світоглядна культура, освіта, світоглядні трансформації, світоглядна освітня парадигма.

Актуальність дослідження філософсько-освітнього аспекту формування світоглядної культури у добу глобалізації обумовлена, насамперед, практичними потребами самозбереження і подальшого розвитку людства. Адже саме світогляд, за визнанням більшості дослідників, є зародком усіх ідей і переконань, які визначають спосіб дій індивіда і суспільства, є інспіруючим початком усіх вчинків і дій, що знаходять прояв і у духовній сфері, і у практичній життєдіяльності.

Хоча світоглядна проблематика є невід'ємною складовою філософії, але власне світогляд став самостійним предметом філософського осмислення достатньо пізно. Причини цього М. Гайдеггер вбачає в тому, що тільки у Новий час «починається той рід людського існування, коли уся область людських здібностей виявляється захопленою у якості простору, де намічається і здійснюється оволодіння суцільним у цілому» [7, с. 50]. Більш за те, «буття суцільного шукають і знаходять у представленості суцільного» [7, с. 49]. Такі кардинальні зміни узагальнено виражаються в тому, що «принципове ставлення людини до суцільного у цілому формується як світогляд. З того часу це слово проникає у мову. Оскільки світ стає картиною, позиція людини розуміється як світогляд» [7, с. 51].

Отже, вже з самого початку у слові «світогляд» фіксуються смисли, що стають для нього визначальними константами. Воно починає позначати не просто погляди на світ, а форму вираження принципового ставлення людини до суцільного у цілому. Відтак оформлюються: предмет світогляду – взаємозв'язок людини і світу; його цілісний характер, коли усі елементи суцільного поєднуються у цілісному уявленні про нього, а само це уявлення – зі ставленням до себе і до суцільного; його значення як одночасно способу оволодіння суцільним у цілому і визначення своєї позиції щодо нього.

Етимологічно, слово «світогляд» (Weltanschauung) має німецькі коріння і вперше було вжито І. Кантом у його праці «Критика здатності судження» (1790 р.) і означало світоспоглядання як спостереження світу, даного у почутті, світоспоглядання як сприйняття природи в найширшому сенсі [5]. Поступово, слово «світогляд» почало застосовуватись як термін у творах німецьких романтиків, насамперед у праці Ф.Е. Шлейєрмахера «Промови про релігії» (1799 р), де він створив цілісний образ релігійно-естетичного світогляду у дусі раннього романтизму. У близькому до романтиків сенсі застосовував цей термін і Ф. Шеллінг для позначення

усвідомленого способу осягати та пояснювати цілісність суцього [5]. Але власно понятійного статусу термін «світогляд» набув у «Феноменології духу» Г.В.Ф. Гегеля (1807 р.). За допомогою цього поняття німецький філософ експлікував спільне і обов'язкове для всіх моральне уявлення. Таке *моральне* навантаження поняття «світогляд» зберігає і донині.

Заслуговує на увагу схема співвіднесення типу особистості і типу світогляду, яку запропонував В. Дільтей і яка згодом стала хрестоматійною. Дільтей, по-суті, підходить до розкриття потрійної структури світогляду, який включає до себе пізнавальну, ціннісну та поведінкові системи, і визначає його життєве підґрунтя – життєвий досвід, що надає світогляду цілісності: «Світогляди не є продуктом мислення. Вони не виникають в результаті лише волі до пізнання. Хоча осягнення дійсності складає важливий етап у їхньому становленні, однак це лише один з етапів. Світогляд – результат обрання життєвої позиції, яка ґрунтується на відповідному життєвому досвіді. Піднесення життя до свідомості, оцінка життя і діяльності – ось та повільна і важка робота, котру людство здійснило в процесі розвитку світоглядів» [1, с. 225].

На особливу увагу заслуговує типологія світоглядів Е. Шпрангера. Він виокремлює шість ідеальних типів світогляду: «1) *теоретичний*, де домінує споглядальна установка; 2) *естетичний*, де вирішальну роль відіграє переживання; 3) *економічний*, який віддає перевагу економічним благам і забезпеченню благополуччя; 4) *політичний*, зосереджений на бажанні реалізувати себе як владну особистість; 5) *соціальний* світогляд, на відміну від політичного, робить акцент на допомозі людям, сприянні суспільним формам гармонізації більш вартісним і значущим; 6) *релігійний*, сприймає за очевидне служіння Богу» [4, с. 124].

Традиція психологізаторського трактування світогляду знайшла своє продовження у концепції «психології світоглядів» К. Ясперса [10], набувши тут екзистенціального забарвлення.

У методологічному плані продуктивним для теоретичного дослідження світогляду можуть бути розрізнення, зроблені М.Шелером, трьох специфічних шарів світогляду - «абсолютно природного світогляду», який в умовах будь-якої культури обмежений інваріантними параметрами відношень між життям і смертю, вічністю і часом тощо. Цей шар «абсолютно природного світогляду» має характер константного чинника всіх форм світогляду, на цьому базується «відносно природний світогляд», який у межах епохальних проміжків часу набуває власної культурної специфіки. На цих двох світоглядних утвореннях надбудовується ієрархічно вищий шар - «світогляд формування» [4, с. 127-128].

Для філософсько-освітнього осмислення проблеми формування світогляду важливе методологічне значення має спільне для представників філософії життя, екзистенціалізму та аксіологічного персоналізму уявлення що «Особистість не ліпиться згідно зі світоглядними шаблонами, за умовностями світоглядних образів слід бачити багат шарову тканину типово відтворених ситуацій самоналаштування і самореалізації особистостями

себе [4, с. 126]

Ще один момент, який варто враховувати у статті, це визнання того, що «всякий світогляд у силу його уявлюваності, предметної фіксації завжди умовний, обмежений ресурсами наявної історичної реальності, наявними в ній інтересами, пристрастями т. д. і, зрештою, має тенденцію до завершеності» [4, с. 126]. Цей момент став предметом безпосереднього обміркування у фундаментальній онтології М. Гайдеггера, виступивши тут підставою для протиставлення філософії і світогляду. М. Гайдеггер наполягає, що «Світогляд» спрямовує досвід у певну колію і в його коло, і завжди настільки, щоб світогляд був поставлений під питання; тому світогляд звужує і пеленає достеменний досвід. У цьому його сила, як йому здається...Світогляд мусить відмовляти новим можливостям, щоб залишатися самим собою» [7, с. 129]. Ця критика, значною мірою зумовлена тим, що Гайдеггер переважно спирається на гегелівське уявлення, коли світогляд асоціюється з епохальним життям духу. У такому розумінні, світогляд зближується із ідеологією, яка власно і має тенденцію до закритості і догматизму. Наведені міркування є, на нашу думку, важливими само для того, щоб у формуванні світогляду, у світоглядному вихованні не вдаватися до нав'язування особистості якихось визначених ідеологічних шаблонів і догм, а відкривати їй певний оптимістичний простір, в якому особистість завдяки власному досвіду віднайшла б те, що може бути індивідуально значущим для її самовлаштування і самореалізації.

Тема світогляду, після певної перерви, спричиненої позитивістськими настроями у філософії, знов привернула до себе увагу в останній третині ХХ століття, зокрема в радянській філософії, якою утвердилося переконання, що світогляд є ядром індивідуальної свідомості: «Своєрідність світогляду як форми суспільної самосвідомості людини, - зазначають В.І. Шинкарук і А.І. Яценко, - полягає в тому, що засвоюючись індивідами і проходячи крізь їхні життєві цілі та інтереси, він виступає як засіб визначення їхньої власної «позиції» по відношенню до усіх життєво важливих явищ і подій у світі. Причому «позиції» не тільки теоретичної, але і практичної – як «того, що визначає» спосіб участі у подіях. На основі світогляду формуються світоглядні установки на ту чи іншу оцінку подій, що відбуваються у світі, на вибір тих чи інших цілей і засобів своєї життєдіяльності. У тій мірі у якій індивід свідомо будує своє життя, керуючись своїм розумінням бажаного і належного, він будує її на основі свого світогляду [9, с. 15].

Головна новизна розробленого підходу до розуміння світогляду міститься у розкритті його специфіки як форми *духовного-практичного освоєння* світу [2, с. 70], тобто освоєння світу з точки зору потреб і цілей людини. Відмінною рисою світогляду, на переконання представників цієї школи, є те, що світогляд відображує дійсність в її цілісності – як природно-громадський світ життя та діяльності людини – в її значущості для людини – крізь призму суспільних відносин, життєвих інтересів [3, с. 305].

Саме на ґрунті наукових доробок Київської світоглядно-антропологічної школи (М. Булатов, Є. Бистрицький, В. Іванов, В.

Табачковський, В. Шинкарук, О. Яценко та ін.) і склалося те розуміння світогляду, яким і досі послуговується вітчизняна філософія.

Важливе методологічне значення має розуміння того, що зв'язок між світоглядом і людськими потребами і цілями вказує на те, що світогляд є не просто якимось стороннім, безсистемним, довільним уявленням про світ. У світогляді відбиваються не тільки певні уявлення людини про світ, а певне ціннісне ставлення людини до світу і власного місця у цьому світі, а також практично діяльнісний аспект людського існування. Це дає підстави вказувати на системний характер світогляду. Звідси світогляд постає як цілісна система, яка має певну структуру і утворюється взаємозв'язком трьох підсистем: пізнавальної, яка включає до себе погляди, уявлення, різноманітні знання – буденні, професійні, наукові; ціннісної із такими складовими, як переконання, ідеали, уявлення про смисл життя, ціннісні орієнтації; спонукально-діяльна, що інтегрує уявлення про власні інтереси і мотиви, мету, програми, засоби, принципи діяльності, певні навички.

За ступенем загальності вирізняють світогляд особистості, груповий – професійний, національний, класовий тощо – світогляд, нарешті загальнолюдські світоглядні настанови, а за ступенем теоретичної зрілості – стихійно-повсякденний, «житейський» і теоретичний, філософський світогляд [6, с. 20]. Відповідно до цих положень можна стверджувати, що будь-яка спільнота людей (нація, суспільний клас, громадяни однієї держави, населення певного регіону, члени однієї політичної партії, громадської організації тощо) має притаманний лише їй світогляд, або ідеологічні переконання. Саме ідеологія є філософським обґрунтуванням цілей і норм поведінки певної групи суспільства, вона зароджується або в момент виникнення цієї спільноти, або формується її піонерами. Ідеології є логічним та філософським виправданням способів (групової) поведінки відповідно до установок, цілей, загальної життєвої ситуації. Ідеологія будь-якої групи населення містить інтерпретацію (і, як правило, спростування) альтернативних ідеологічних поглядів» [8, с. 184].

Отже світогляд, дійсно, має багато спільного з ідеологією. А за певних історичних умов, зокрема тих, що склалися у радянські часи, ідеологія може прагнути підмінити собою світогляд. Тому у 90-х роках ХХ століття, коли у світі – як на Заході, так і у пострадянських країнах – посилились тенденції до деідеологізації суспільної свідомості, зокрема і такої її форми, як філософія, проблема світогляду почала витискуватись із простору наукових досліджень. Але потреба у формуванні світогляду, який би відповідав «духові часу» залишилась. Адже, як дуже влучно зауважив із цього приводу А. Швейцер, – для суспільства, як і окремої людини, життя без світогляду – це патогенне порушення вищої здатності до орієнтації. Особливої гостроти ця потреба набула унаслідок тих світоглядних трансформацій, що відбулися і продовжують відбуватися під впливом процесів глобалізації. Але теоретичне осмислення цих трансформацій і сьогодні залишається ще далеко не вирішеною теоретичною проблемою.

Таким чином, світогляд слід розуміти не тільки як систему поглядів

людини на світ та її місце в цьому світі, але і як спосіб духовно-практичного освоєння світу. Отже, необхідним є теоретичне осмислення нових світоглядних принципів практичного й духовного освоєння світу людиною, визначення нових життєвих орієнтирів у її духовно-практичній діяльності у добу глобалізації.

Література

1. Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах // Культурология. XX век. Антология. М.: Юрист, 1995. – С. 213 – 256.
2. Загороднюк В.П. Світоглядна природа цілепокладання // Філософсько-антропологічні читання 95. Вип. 1. Київ, Інститут філософії НАН України, 1996. – С. 70 – 75.
3. Кирилюк О. Відношення «людина – світ» і світоглядні категорії граничних підстав // Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогодні (до 80-ліття від дня народження). – Частина 1. // Зб. наук. праць. Філософські діалоги' 2010. – К., 2010 – С. 305 – 313.
4. Лой А. Філософія та світогляд у пізньому марксизмі // Пізній радянський марксизм та сьогодні (До 70-річчя Вадима Іванова) // Філософсько-антропологічні студії' 2003. – К.: Стилос, 2003. – С. 103–130.
5. Лохов С.А. Мировоззрение как объект философской рефлексии (И. Кант, М. Хайдеггер, М. Шелер) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http // www. humanities. edu. ru / db/msg/46539](http://www.humanities.edu.ru/db/msg/46539). – Загол. з екрану.
6. Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи: Методол. семінар, 22 листоп. 2000 р. Зб. наук. праць. Вип. 3 / За заг. ред. В. Андрущенко. – К.: Знання, 2000. – 234 с.
7. Хайдеггер М. Время картины мира // Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления: Пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С. 41–63.
8. Ціннісні орієнтації (Аналіз соціально-філософських концепцій заходу 80 – 90-х років). – Київ: Наукова думка, 1995. – 205 с.
9. Шинкарук В.И., Яценко А.И. Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения. – К.: Политиздат Украины, 1984. – 256 с.
10. Ясперс К. Психология світоглядів / З нім. Пер. О. Кислюк, Р. Осадчук . – К.: Юнгіверс, 2009. – 464 с. (Філософська думка).

Методологические основания исследования философско-образовательного аспекта мировоззренческой культуры.

Васильченко Р.В.

Статья посвящена определению методологических оснований исследования философско-образовательного аспекта мировоззренческой культуры. Особый акцент

делается на образовании, которое, в вопросах формирования мировоззренческой культуры молодежи, в сравнении с другими сферами общественной жизни, приобретает приоритетное значение.

Ключевые слова: мировоззренческая культура, образование, мировоззренческие трансформации, мировоззренческая образовательная парадигма.

Methodological basis of researching of philosophically-educational world out-look culture aspect

Vasylchenko R. V.

The article is devoted to the definition of methodological basis of philosophically-educational world out-look culture aspect. Special attention is paid to the education, which, in problems youth world out-look culture forming, comparing with other spheres of social life, receives priority meaning.

Key words: world out-look culture, world out-look transformation, world out-look educational paradigm.